

Schiller, Joanna

"Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert", Rainer Christoph Schwinges, Basel 2001 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 48/1-2, 188-196

2003

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Humboldt International. *Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert*. Herausgegeben von Rainer Christoph Schwinges. Basel 2001 Schwabe & CO AG Verlag, 503 s.

Książka stanowi kolejny, trzeci już, tom serii, wydawanej pod auspicjami Towarzystwa Historii Nauki i Uniwersytetów (Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte G UW). Towarzystwo zajmuje się dziejami nauki i edukacji oraz historią uniwersytetów, uważając rozwój tych dziedzin i instytucji za spójny, choć wielowątkowy, społeczny i kulturalny proces historyczny. Członkowie Towarzystwa postrzegają uniwersytety jako to terytorium, na którym spotykają się pola badawcze zarówno historii nauki, jak i historii edukacji. W ich przekonaniu, badanie dziejów uniwersytetów dostarcza szerokiej wiedzy na temat stanu nauki, wykształcenia i mentalności dawnych i współczesnych społeczeństw. Poprzednie dwa tomy serii poświęcone były: pierwszy – historii rozwoju i znaczeniu wydziału filozoficznego w okresie od XIII do XIX wieku (wydawcą tego tomu, podobnie jak obecnie omawianego, był R. Ch. Schwinges, profesor Uniwersytetu w Bernie i znawca problematyki uniwersyteckiej) tom drugi – niemieckim studentom prawa na Uniwersytecie w Bolonii od XIII do XV wieku¹.

Tom trzeci zawiera referaty i ustalenia konferencji, jaka odbyła się w dniach od 26 września do 1 października 1999 roku w Sigriswil w Szwajcarii. Tematem obrad były dyskusje nad modelem nowożytnego, niemieckiego uniwersytetu, jaki w początkach XIX wieku stworzył wybitny polityk, reformator i uczony filolog Karl Wilhelm von Humboldt oraz europejska i pozaeuropejska recepcja tego rodzaju organizacji uniwersyteckiej. W konferencji wzięli udział historycy, historycy nauki, wychowania, socjologowie z Europy – Austrii, Szwajcarii, Niemiec, Francji, Norwegii, Belgii, Rosji, Węgier, a także Stanów Zjednoczonych, Chin i Japonii. Historyczna refleksja uczestników konferencji służyć ma toczącej się współcześnie dyskusji nad „uniwersytem przyszłości”, ma wskazać ogromną międzynarodową rolę i znaczenie tych idei uniwersyteckich, jakie wiążą się z imieniem W. Humboldta i stworzonym przez niego modelem uniwersytetu.

Tom otwiera wprowadzenie pióra Rainera Ch. Schwingesa. Pełni ono rolę krótkiej, może nawet nazbyt krótkiej, informacji dla mniej zorientowanego w uniwersyteckiej problematyce czytelnika, jakie są najważniejsze, zasadnicze cechy „humboldtowskiego” uniwersytetu. Owa charakterystyka sprowadza się do wymienienia takich pojęć jak znane hasła „samotności i wolności” (*Einsamkeit und Freiheit*), czystości i jedności nauki, wolności nauki i nauczania, postrzegania uniwersytetu jako wspólnoty równouprawnionych i jednomyślnych osób, gdzie istnieje silny związek między uprawianiem nauki i nauczaniem, a celem jest wzrost i rozwój nauki.

Schwinges przedstawił owe uniwersyteckie idee Humboldta, nie wglębiając się w ich filozoficzny i organizacyjny sens, nie wyjaśniając ich znaczenia, wyszedł bowiem ze słusznego przekonania, że autorzy referatów, zamieszczonych

w części I, uczynią to wnikliwiej i wszechstronniej. Sam natomiast spróbował wskazać te czynniki, które mogły mieć decydujące znaczenie dla ukształtowania się osobowości i poglądów W. Humboldta. Przede wszystkim zwrócił uwagę na środowisko, z którego wywodził się niemiecki reformator i jego wpływ, zarówno w sensie społecznym jak i duchowym. Zdaniem Schwingesa, poglądy Humboldta, przy całej ich nowoczesności, noszą piętno arystokratyzmu i mimo wszystko, odpowiadają przekonaniom jego otoczenia. Sam Wilhelm, podobnie jak jego młodszy brat Aleksander, przeszedł elitarną, domową edukację, typową dla dzieci ze swego środowiska. Obaj bracia wywodziли się ze znakomitej, szlacheckiej rodziny, która od stuleci, dostarczając oficerów i urzędników, pozostawała w brandenbursko-pruskiej służbie i, podobnie jak przodkowie, obydwaj nie wiedzieli, jak wygląda szkoła. Wilhelm, jak to było tradycyjnie przyjęte w jego środowisku, studiował tylko przez 4 semestry – najpierw jeden semestr na Uniwersytecie we Frankfurcie n. Odrą, a potem w Getyndze, nie zdając jednak żadnych egzaminów i formalnie nie kończąc studiów. Mimo to, czas spędzony w Getyndze był niezwykle owocny, wpłynął na to bez wątpienia szczególnie wówczas charakter tego uniwersytetu. Z tego bowiem okresu pochodzi bardzo ważne spostrzeżenie Humboldta, które potem stanie się podstawowym, wytyczonym przez niego zadaniem uniwersytetu, że nauka nie powinna być tradycyjną wiedzą encyklopedyczną, ale powinna być definiowana jako wiedza, bazująca na badaniach – nie jako coś danego, ale coś wymagającego poszukiwań.

Z pewnością na ukształtowanie się poglądów Humboldta wpłynął reformatorski duch Uniwersytetu w Getyndze, o czym będą szerzej pisać autorzy kilku referatów, ale także na ostateczny kształt jego mniej lub bardziej radykalnych reform istotnie wpłynęły kontakty osobiste i lektura prac oraz koncepcje reformatorskie takich myślicieli jak Gotthold Ephraim Lessing, Johann Gottlieb Herder, Immanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte, Henrik Steffens, Friedrich Wilhelm Schelling, Georg Wilhelm Hegel, Friedrich Daniel Schleiermacher, Friedrich Schiller i inni. Humboldt czerpał natchnienie z ideologii Oświecenia, neohumanizmu, filozofii idealistycznej, Romantyzmu i ten splot wpływów dał ostateczny rezultat w postaci jego poglądów i dorobku.

Innym, niezwykle ważnym czynnikiem sprawczym, na który zwrócą uwagę liczni referenci, był, historyczna sytuacja nie tylko Prus, ale całej Rzeszy Niemieckiej na progu XIX wieku. Zwycięstwa Napoleona Bonaparte, związane z nimi upokorzenia i potrzeba odrodzenia, głównie natury duchowej, były źródłem szeroko zakrojonych koncepcji reformatorskich. Humboldt włączył się czynnie w ruch pruskich reform państwowych na przełomie 1809 i 1810 roku, gdy niespodziewanie został powołany na stanowisko szefa sekcji wyznań i kształcenia w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Tym samym uzyskał wówczas mandat na realizację w praktyce swoich koncepcji. Jak to określił Schwinges, wbrew oczekiwaniom króla i jego otoczenia, patrzących na specyficzny francuski system edukacyjny, zamiast reformy „przeciw uniwersytetom” wprowadził

Humboldt reformę „dla uniwersytetów”. Zdaniem Schwingesa, Humboldt akceptował tradycję uniwersytecką, rozumiał ją i tworzył „nowe” na bazie „stare-go”, łącząc je w nową jakość. Powstały w 1810 roku Uniwersytet w Berlinie widzi autor raczej jako modyfikację, jako przystosowanie do nowych potrzeb późnośredniowiecznej uniwersyteckiej struktury organizacyjnej z jego 4-fakultetowym, korporacyjnym ustrojem, zasadami nadawania stopni naukowych, hierarchicznymi stosunkami między studentami i profesorami. Nowe potrzeby natomiast zaspokoić miała otwartość organizacji wewnętrznej, dzięki której zagwarantowane miałyby być wszelkie wolności uniwersyteckie.

Część I książki nosi tytuł *Von der vorklassischen zur klassischen Universität Humboldts* (Od przedklasycznego do klasycznego uniwersytetu Humboldta) i zawiera 6 referatów, autorstwa głównie niemieckich historyków, w większości związanych ze środowiskami uniwersyteckimi (Berlin, Jena, Giessen, Tybinga). Wystąpienia dotyczą takich kwestii jak: sytuacja niemieckich uniwersytetów i uczonych w XVIII w. i na przełomie XVIII i XIX w. (Peter Moraw), „reformy przed reformami” czyli o zdobywanych przez Humboldta pierwszych doświadczeniach reformatorskich w czasie jego pobytu w Jenie w latach 1794–1797 (Helmut G. Walther), założenie Uniwersytetu Berlińskiego (Rüdiger vom Bruch), próba odpowiedzi na pytanie, czy stworzony przez Humboldta model organizacyjny uniwersytetu przyjął się w innych niemieckich uniwersytetach w ciągu XIX w. (Sylwia Paletschek) i wreszcie dwa wystąpienia poświęcone profesorom (Marita Baumgarten) i studentom (Harm-Hinrich Brandt) pracującym i studiującym w XIX w. w uniwersytetach reprezentujących humboldtowski model organizacyjny.

Choć każdy z autorów zajął się innym zagadnieniem, lektura ich wystąpień pokazała, że istnieje szereg punktów stycznych, elementów, na których znacznie zwrócili uwagę wszyscy referenci. Pierwszy z nich, to stwierdzenie silnych związków między historią uniwersytetów, a ogólnohistorycznymi procesami politycznymi, społecznymi i kulturalnymi. Polityczno-wyznaniowy porządek Rzeszy Niemieckiej w XVIII i początkach XIX w. miał niesłychanie doniosły wpływ na uniwersytecką geografę, a także znalazł wyraźne odbicie w dokonujących się w okresie od Oświecenia do neohumanizmu przemianach ustrojowych, programowych i ideologicznych niemieckich uniwersytetów. Kryzys a potem upadek Rzeszy pociągnął za sobą istotne zmiany w tej geografii – zamknięcie wielu uniwersytetów, ale też powstanie nowych jak tych w Berlinie czy w Bonn. Najwyraźniej jest widoczne w Prusach, ale w innych państwach niemieckich również, że uniwersytecki ruch reformatorski stanowił istotny element przebudowy całego państwa i społeczeństwa. H.-H. Brandt w swym wystąpieniu zwrócił uwagę, że Humboldt, myśląc o liberalnej przebudowie społeczeństwa, kładł nacisk, jak to określił, na „wzmocnienie sił” każdej jednostki, poszukiwanie indywidualności w każdej społecznej dziedzinie. Dotyczyło to zarówno uwolnienia chłopów od poddaństwa, rzemieślników od dyktatury cechowej, jak i zaprowadzenia intelektualnej wolności na uniwersytecie, przez np. zniesienie kastowości

w gronie profesorskim i zmianę charakteru stosunków między studentami i profesorami. Drugi aspekt, na który zwrócili uwagę prawie wszyscy referenci, to konieczność pewnego „odmitologizowania” historiografii dotyczącej modelu uniwersytetu, obiegowo nazywanego „humboldtowskim”. Zwracano uwagę na takie kwestie jak: długotrwałość procesu przechodzenia od dawnego do nowoczesnego modelu uniwersytetu (czy, wg terminologii używanej przez P. Morawę, od przedklasycznego do klasycznego uniwersytetu „badawczego” *Forschungsuniversität*). Pokazano, że wbrew pokutującym wyobrażeniom, był to proces długotrwały i znacznie bardziej skomplikowany. Cały szereg istotnych nowości pojawiających się na uniwersytetach, będzie wymagało, w stosunku do dotychczasowej wiedzy, pewnego „przedatowania”. Przykładem wcześniejszego datowania nowych urządzeń uniwersyteckich może być wyraźnie prekursor-ski wobec reform Uniwersytetu Berlińskiego model organizacji Uniwersytetu w Getyndze. Zwrócono tu uwagę na przykład na pionierski charakter, jaki miała w Getyndze sytuacja studentów, którym, przynajmniej w sferze postulatów, przyznano szereg swobód – samorządowych, dyscyplinarnych, z jednoczesnym położeniem nacisku na obowiązek kształcenia rozumianym jako obowiązek wobec państwa. Dotąd było pewną regułą, że początki historii ruchu studenckiego wiążano z założeniem Uniwersytetu Berlińskiego, tymczasem pewna stabilizacja i samoświadomość studiujących zaczyna się w połowie XVIII w. Podkreślono, że w XVIII w. miały miejsce istotne i daleko idące wysiłki organizacyjne nie tylko we wspomnianym już Uniwersytecie w Getyndze, ale także w Jenie, która przed 1780 r. odgrywała ważną rolę. Dlatego też istotnym problemem badawczym jest wyjaśnienie, na ile zmiany w geografii i organizacji uniwersyteckiej, jakie nastąpiły w latach 1790–1830 i objęły mniej lub bardziej intensywnie cały niemiecki świat uniwersytecki, były stymulowane przez Berlin, na ile zaś przez Getyngę lub impulsy reformatorskie wysyłane przez inne niemieckie uniwersytety.

Część II – *Humboldt in Europa – Das Modell und die nationalen Traditionen* (Humboldt w Europie – Model uniwersytetu Humboldta a narodowe tradycje uniwersyteckie) i część III – *Humboldt in Übersee – Das Modell und die nationalen Traditionen* (Model uniwersytetu Humboldta na innych kontynentach) poświęcone są zagadnieniu recepcji ideałów niemieckiego dziewiętnastowiecznego uniwersytetu zarówno w różnych krajach europejskich, jak i poza Europą. Referenci przedstawili zakres wpływów, sposoby adaptacji, rolę i znaczenie humboldtowskiego modelu uniwersyteckiego na Węgrzech (Laszlo Szögi), w Holandii, Belgii (Joseph Wachelder), Norwegii (Sivert Langholm), Rosji (głos w dyskusji), Anglii (Marc Schalenberg), Francji (Walter Rüegg) a także w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie (Jurgen Herbst, Roy Steven Turner), Japonii (Masahide Miyasaka) i Chinach (Chen Hongjie).

Podstawową refleksją, jaka narzuca się w trakcie lektury, jest stwierdzenie, że w żadnym z wymienionych krajów, niemiecki model uniwersytecki nie był

przejmowany jako taki, że w żadnym razie nie można mówić o prostym „eksporcie” całego modelu. Nie był to także jednorazowy, zwykły transfer, przejmowano natomiast pojedyncze elementy tego modelu, na ogół te, które albo najlepiej pasowały do miejscowych, narodowych tradycji naukowych i edukacyjnych albo te, których przyswojenie było wynikiem aktualnych potrzeb państw i społeczeństw.

W. Rüegg zwrócił uwagę na konieczność rozróżniania między przejmowaniem humboldtowskich struktur organizacyjnych, co na ogół odbywało się na prawno-państwowym gruncie, a przejmowaniem treści, idei, które mogło odbywać się na nieoficjalnym, naukowym gruncie i które, choć nie znajdowały odzwierciedlenia w przepisach i regulaminach, były nie mniej ważne i doniosłe od działań oficjalnych, wymagają jednak innych instrumentów badawczych. Większość referentów i dyskutantów wyekspozowała współzależność między organizacją uniwersytetów a wydarzeniami politycznymi – w kolejnych rosyjskich ustawach uniwersyteckich zmieniający się zakres swobód akademickich w zależności od realiów politycznych, na Węgrzech – znaczenie takich wydarzeń jak Wiosna Ludów, czy uzyskanie autonomii po 1867 roku.

Bardzo interesujące są referaty, dotyczące recepcji idei Humboldta w Holandii, Belgii i Norwegii. Wpływ na kształt instytucji akademickich Holandii i Belgii miały nie tylko niemieckie idee i ideały edukacyjne, ale także angielskie i francuskie. System wyższej edukacji w Niderlandach opierał się na ustawodawstwie z 1815 r., gdy jednak 50 lat później doszło do zerwania unii, oba kraje poszły nieco innymi drogami. Zreformowany w 1876 r. holenderski system wyższej edukacji był i ciągle jest wyraźnie związany z niemieckim modelem, w Belgii natomiast, będącej pod silnym francuskim wpływem, nie odegrał w XIX w. praktycznie żadnej roli. Dopiero po 1890 r., nowe prawodawstwo belgijskie narzuciło uniwersytetom większą aktywność naukową, zaleciło wprowadzenie seminariów jako lepszej metody kształcenia; były to więc elementy modelu niemieckiego. Mimo to, wpływy francuskie były nadal bardzo silne – jednym z istotnych francuskich elementów w szkolnictwie belgijskim była scentralizowana kontrola i organizacja egzaminowania.

Rola osobistych, personalnych kontaktów uczonych, studentów, polityków, intelektualistów w poznawaniu, popularyzowaniu i propagowaniu struktur i idei humboldtowskich przewijała się w wielu referatach, ale najwyraźniej wątek ten został rozwinięty w odniesieniu do Holandii i Belgii. Podkreślano wielką rolę tych kontaktów. Były to np.: w Rosji konsultacje z niemieckimi uczonymi przy opracowywaniu Ustawy z 1863 r., wielkie znaczenie zagranicznych podróży naukowych z Rosji, Węgier, Austrii do krajów niemieckich, Francji itd. Niemieccy profesorowie pracowali w holenderskich uniwersytetach, holenderscy, węgierscy, belgijscy studenci studiowali w niemieckich uniwersytetach. Do Norwegii wozrzec niemiecki przybył dwoma drogami – po pierwsze poprzez silne oddziaływanie Uniwersytetu w Kopenhadze, będącego pod ogromnym niemieckim wpływem,

na nowo założony w 1811 r. Uniwersytet w Christianii (Oslo). Po drugie, ogromną rolę „nośnika” idei Humboldta odegrał jeden z profesorów Uniwersytetu w Christianii (Oslo) Georg Sverdrup, który sam studiował na niemieckich uniwersytetach i stał się potem propagatorem neohumanizmu.

W Austrii, proces recepcji lub też raczej modernizacji uniwersytetów, zaczął się znacznie wcześniej, aniżeli tradycyjnie przyjmowany czas po rewolucji 1848 r. Zapoczątkowały go, toczące się u progu XIX w. w Bawarii, dyskusje nad klasyfikacją wykładanych na uniwersytetach, zwłaszcza ich wydziałach filozoficznych, przedmiotach. Kontynuowano je w latach 30., głównie w środowisku medycznym i wśród przedstawicieli nauk przyrodniczych. W 1839 uczyniono, nieudaną co prawda, próbę ściągnięcia Justusa Liebiga do Wiednia, ale świadcząca o tym, że w Austrii podjęto subwencjonowaną przez państwo akcję zaadaptowania nowych, rozwiniętych za granicą dziedzin wiedzy. Jej kontynuacją było wysyłanie za granicę młodych adeptów i do instytutu Liebiga i do innych instytutów naukowych w Niemczech, Francji, Belgii czy Anglii.

Konsekwencją było powolne przenikanie na uniwersytety nowych dyscyplin naukowych, co w efekcie doprowadziło do modernizacji wydziału filozoficznego, a po 1848 r. niemal błyskawicznej reformy całego systemu kształcenia. I w treściach i w celach, nowa organizacja wyraźnie była zorientowana na ideały niemieckich uniwersytetów, z tym tylko, że musiały one odpowiadać austriackiemu ustrojowi i mieć zdecydowanie katolickie oblicze, konieczna więc była stosowna modyfikacja. Jest to kolejny dowód na to, że system humboldtowski nigdzie nie mógł być przyjęty w niezmienionej postaci. Jednocześnie, o ogromnej sile i atrakcyjności niemieckiego modelu świadczyć może fakt, że tak konserwatywny i związany z katolicyzmem austriacki minister jak Leo Thun nie zdecydował się na podporządkowanie uniwersytetów postanowieniom konkordatu z 1855. Tym samym, mimo wszelkich zawirowań związanych z wydarzeniami 1867 r., otworzył im drogę do dalszego nieskrępowanego, wolnego rozwoju.

Referaty części III, zwłaszcza te dotyczące recepcji idei Humboldta w krajach Dalekiego Wschodu, są chyba najciekawsze dla polskiego czytelnika, choć siłą rzeczy, nie na wszystkie interesujące nas pytania znajdujemy tu odpowiedzi. Autorzy tej części pytali, jakie elementy owego modelu klasycznego, niemieckiego uniwersytetu przyjęły się poza Europą, jakie struktury organizacyjne i jakie elementy codziennej praktyki niemieckich uniwersytetów zaistniały na innych kontynentach, kiedy i w jaki sposób do tego doszło, z jakimi oczekiwaniami je przyjęto i jakie nastąpiły efekty. Referenci zastanawiali się, czy nie byłoby słuszniejsze, zamiast nazywać badany proces <recepcją>, mówić raczej o <spotkaniu> i pytać, czy rezultat tego spotkania był kopiowaniem, syntezą czy całkowicie nowym tworem. Zastanawiano się również, czy nie należy rozpatrywać tej problematyki w szerszym kontekście historycznych kontaktów między europejską, a pozaeuropejskimi kulturami. Historia kontaktów Wschodu

i Zachodu od dawna już nie jest tylko historią odkryć i podbojów, ale coraz częściej jest historią wzajemnego oddziaływania kulturalnego, krzyżowania się wpływów. Niezwykle istotne jest również odróżnianie sytuacji podbitych przez kolonizatorów terytoriów – czym innym w sensie kulturowym były stosunki z Północną i Południową Ameryką, czym innym kontakty ze starymi i wysoko rozwiniętymi kulturami Japonii, Chin czy Indii. Rozróżnienie to, w dużym stopniu determinuje pytanie o sposób przyjmowania europejskich instytucji edukacyjnych – inaczej będzie to wyglądało w Ameryce, inaczej w krajach azjatyckich. Autorzy wykazali, że zarówno w Japonii, jak i Chinach istniało polityczne zapotrzebowanie na przejście niemieckiego modelu uniwersyteckiego, choć w obu „warunki wyjściowe” były całkowicie różne.

W Japonii, rozpoczęte po 1870 r. reformy i sięgnięcie po wzorce europejskie, służyć miały wzmocnieniu silnej władzy centralnej, a więc miały cel głównie polityczny. Wiodącą rolę odegrał tu Cesarski Uniwersytet w Tokio, którego organizacja w dwóch punktach istotnie różniła się od klasycznych wzorów – po pierwsze w silnym podporządkowaniu państwu, po drugie w położeniu nacisku na zdobywanie wiedzy praktycznej. W Tokio otwarto np. fakultet nauk inżynierskich i to na długo, zanim taką specjalność wprowadzono w Niemczech. Wynika stąd, że intencją japońskich reformatorów był nie tyle import modelu uniwersyteckiego jako całości, ale przejście jedynie niektórych elementów tego modelu, tych, które uznano za skuteczne w przeprowadzeniu modernizacji kraju i jednoczesnym wzmocnieniu swojej władzy. W Chinach, podobna centralizacja władzy politycznej nastąpiła po obaleniu monarchii i ustanowieniu republiki. W latach 20. XX w. zaistniały warunki do przeprowadzenia rozległych reform uniwersyteckich, które się jednak nie udały. W Chinach, próba wprowadzenia niemieckiej struktury uniwersyteckiej wyszła nie ze środowiska polityków, ale była inicjatywą oddolną. Działalność w tym kierunku prowadził chiński uczoney Cai Yuanpei. Studiował w Lipsku i wrócił pełen zachwytu dla niemieckiego ideału wolności nauki i nauczania, „czystej” nauki i niemieckiego modelu organizacji nauczania i prowadzenia badań. Poglądy Chińczyka stanowią silny kontrast wobec jednoznacznie praktycznej orientacji japońskiej. Niektóre z koncepcji Cai Yuanpei zostały zrealizowane w praktyce, większość nie, niestety autor referatu nie dał odpowiedzi na pytanie, dlaczego tak się stało, jak długo obowiązywały jego reformy, jakie były ich praktyczne rezultaty.

W dyskusji o kulturalnych następstwach tych kontaktów zgłoszono pogląd o kryzysie tożsamości japońskich i chińskich intelektualistów. Trudno jednak powiedzieć, czy można go przypisać skutkom sięgnięcia po niemieckie wzorce kształcenia uniwersyteckiego, bowiem kryzysy takie widoczne są wszędzie tam, gdzie ścierały się kulturalne wartości Wschodu i Zachodu.

Historiografia dotycząca amerykańskiego szkolnictwa uniwersyteckiego jest niezwykle bogata, również na gruncie polskim, żeby wspomnieć choćby klasyczną już pracę Józefa Chałasińskiego *Spółczesność i szkolnictwo Stanów*

Zjednoczonych z 1966 r. Struktura amerykańskiej wyższej edukacji czerpała zarówno z niemieckich, jak angielskich wzorców, które przetworzone i wymieszane z rodzimymi elementami są niezwykle trudne do porównania z czysto niemieckimi strukturami. Referenci zwrócili uwagę, że amerykański model edukacyjny od początku miał inne cele i w związku z tym był inaczej zbudowany niż niemiecki uniwersytet i niemieckie gimnazjum. Można jednak odnaleźć pewne podobieństwa np. znakomity znawca problematyki uniwersyteckiej R. S. Turner, którego udział w tej konferencji warto podkreślić, analizuje amerykańskie Graduate i Professional Schools jako przedstawicielki „uniwersytetu badawczego”. Ten sam autor obliczył, że w okresie przed I wojną światową, w niemieckich uniwersytetach studiowało ok. 10 tysięcy Amerykanów. Pytaniem badawczym, jakie w ciekawy sposób rozpatruje Turner, jest, co skłaniało tych młodych ludzi do wyjazdu do Niemiec, jakich wartości szukali w tych uniwersytetach. Pokazał również recepcję niemieckiej praktyki naukowej na przykładzie rozwoju wybranych dyscyplin naukowych – fizjologii i psychologii. Tu również następowało selektywne przyjmowanie struktur kształcenia i praktyki badawczej, a nie bezkrytyczne wprowadzanie niemieckiego sposobu myślenia i prowadzenia badań.

Kolejne interesujące zagadnienie to różnice między amerykańskim i niemieckim etosem naukowym. Na pierwszy rzut oka, uderzająca jest krytyka skierowana w stronę entuzjastów niemieckiego modelu kształcenia. Symboliczna była tu wypowiedź wielkiego wynalazcy Tomasza Edisona, który pytał: Po co uniwersytety? Moje wynalazki znane są na całym świecie, a ja nie mam żadnego wyższego wykształcenia. Zwolennicy, przedstawiciele amerykańskiej elity naukowej, bronili idei uniwersyteckiej z punktu widzenia współczesnego hasła best science – wszelkiego dobra, jakie płynie z nauki.

Takie dyskusje i sprzeczki prowadzone były we wszystkich krajach, również w samych Niemczech, zwłaszcza w ostatnim dwudziestolecu XIX w.

Ostatnia IV część książki nosi tytuł *Humboldt und die Disziplinen* i w najogólniejszym zarysie dotyczy wpływu i znaczenia modelu humboldtowskiego dla rozwoju badań naukowych, w tym rozwoju wybranych dyscyplin naukowych (matematycznych i przyrodniczych). Ta część może najbardziej zainteresować historyków nauki. Dynamika XIX wiecznego postępu spowodowała rozwój wielu dyscyplin naukowych, ich różnicowanie się. Na przeszkodzie nie stanęła tu idealistyczna koncepcja „jedności” nauki. Najwyraźniej zaznaczyło się to w ramach fakultetów filozoficznych. Widoczną postać przybrał ten rozwój na seminariach i w instytutach uniwersyteckich. Te właśnie zagadnienia, przewartościowywania, postępujących zmian i kierunków tych zmian w humboldtowskiej idei jedności nauki są zasadniczym problemem wystąpień części IV.

Żałować wypada, że w konferencji nie wzięli udziału polscy historycy. Reforma polskich uniwersytetów w dobie Komisji Edukacji Narodowej w porównaniu do oświeceniowej reformy uniwersytetów niemieckich² i ich skutki społeczne, powstanie Uniwersytetu Warszawskiego w 1816 r., w wielu punktach

czierpiącego ze wzorców niemieckich i szereg innych zagadnień związanych z funkcjonowaniem polskich uniwersytetów, to niewątpliwie wątki, które mogłyby wzbogacić problematykę konferencji.

Oceniając całość wydawnictwa, trzeba powiedzieć, że reprezentuje ono wszystkie zalety i wady tego typu publikacji pokonferencyjnych. Do zalet należą rozległość i wielowątkowość problematyki, uczestnictwo szerokiego grona reprezentantów różnych środowisk i szkół historycznych, co daje w wielu przypadkach odmienne spojrzenie na te same zagadnienia i prowokuje ciekawe i rozbudzające dyskusje. Do wad natomiast trzeba zaliczyć wywołaną ograniczeniem czasu i miejsca w druku skrótowość, która powoduje raczej sygnalizowanie pewnych zjawisk aniżeli ich pogłębioną analizę i rodzi pewien niedosyt. Adresowane na ogół do specjalistów, tego typu wydawnictwa są dość hermetyczne, nikt bowiem nie będzie komentował kwestii, dla znawców oczywistych. Ale w niektórych przypadkach, nawet specjaliści mogą być zagubieni, jak to miało miejsce przy prezentacji chińskiego referatu. Wielkim atutem książki jest jej niezwykle staranne wydanie, opatrzone na końcu indeksem nazwisk i krótkimi informacjami o autorach.

Przypisy

¹ *Artisten und Philosophen. Wissenschafts- und Wirkungsgeschichte einer Fakultät vom 13. bis zum 19. Jahrhundert.* Herausgegeben von R. Ch. S c h w i n g e s , 1999; J. S c h m u t z : *Juristen für das Reich. Die deutschen Rechtsstudenten an der Universität Bologna 1265-1425.* 2000.

² Zwraca uwagę na ten problem badawczy K. B a r t n i c k a : *Reformy uniwersyteckie w okresie Oświecenia w Niemczech*, W: *Religie, edukacja, kultura. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Litakowi.* Pod red. M. Surdackiego., Lublin 2002 s. 390 - 393.

Joanna Schiller

Instytut Historii Nauki PAN
Warszawa

Soraya B o u d i a : *Marie Curie et son laboratoire. Sciences et industrie de la radioactivité en France.* Paris 2001, 234 s. Seria: „Histoire des sciences, des techniques et de la médecine”.

Zamiarem autorki (pełniącej aktualnie funkcję dyrektora Muzeum Curie i Archiwum Instytutu Radowego w Paryżu) było pokazanie pierwszego etapu dziejów nauki o promieniotwórczości w innym niż dotychczasowe ujęciu. Jej